

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

du 47

F A T T I G D O M O C H R I K E D O M.

Ann. I andra frågelistor komma att behandlas dels penningar och myntväsen, dels lån, tiggeri och stöld etc., dels också hela den sida av förmögenhetsförhållandena, som har med samfundsskicket att göra (alltså bl.a. arv och fattigvård).

I. Fattigdom.

1. Fattig (fattug; Långt eller kort, slutet eller öppet a-ljud? flertal?)? Har ordet även annan betydelse än i riksspråket: 'dålig', 'ful'? Giv exempel på mera ovanliga sammansättningar med fattig-, t.ex. fattigbjörk 'dvärgbjörk', fattighimmel 'paraply', fattigrynkor 'sparsamma rynkor på kjol'! Fattigsklig 'tämligen fattig'?

Andra beteckningar för 'fattig': armodslig naken, smårådig utan?

Finns i målet något rent dialektalt uttryck, som motsvarar riksspråkets "fattig som en kyrkrätta"? Giv ex. på talesätt och ordspråk om fattigt folk: i Ore äro de så fattiga, så de pina sockorna åt benet; det stod inte på den fattige hade något; då fattig blir rik blir han Gammel-Järk lik; då det regnar välling, har den fattige ingen sked!

2. Finns något ord, som direkt motsvarar riksspråkets fattigt i uttrycket det är fattigt för dem, t.ex. armligt, armodsligt, knalt, knattigt, krabbigt, natligt, nopert, növert, purket, småmänligt, smått, spetigt, spjällsamt, strävigt (alltså det är purket med dem 'det är fattigt för dem' etc.), usligt?

3. Beteckningar för 'fattigdom': armod(a), fattigdel, påslösa, stackarshet? Giv ex. på fraser med hithörande ord: det vill inte vara utan fattigdelen 'det blir ingenting annat än fattigdom'; fattigdomen och högfärden spjärnas i hetaskan; tiggarn mister bröd i påslösan!

4. Beteckningar för 'utfattig': armslig, barskrabbig, kant och klar, krekad, lusfattig, snöd som nålen, utarm, utpankad? för 'alldeles utan pengar ("pank")': pungskrällt, penninglös?

5. Beteckningar för 'fattig människa': armoda, fattigkrok, fattiglapp, fattigman, stackarshet, uslighem?

6. Beteckningar för 'komma på obestånd': komma till akters, komma på halrutan, komma på kneken, komma på slättan? Finnas uttryck, som motsvara riksspråkets 'det börjar bli dåligt ställt för honom': det är på skällrepet för honom, det begynner gå i sko för honom, inte är det så hävt för honom, det går på bakhäl, det går ut sig, det har gått utur för honom, han får hoppa från den ena stenen och på den andra? Beteckningar för 'avsigkommen, utarmad': abedank?

7. Beteckningar för 'dra sig fram med svårighet': hanka sig fram, harka, leva harp och snarp, hängla, knögla (dras med knögel), klungra, knassla, krassla, krävla, larva, tura (tula) på labben, veslas? Giv exempel på adjektiv med betydelsen 'som drar sig fram med svårighet (har det ekonomiskt besvärligt)': knasslig, vesäl. Giv exempel på substantiv med motsvarande betydelse: hanker, knöglare, krabbsaltare, krasslare, stackars skrå, stackarsskav, vesling! Giv ex. på fraser med hithörande ord: de äro rent vesla 'de ha det riktigt dåligt ställt'!

8. Beteckningar för 'brist (knapphet, nöd)': havlösa, knappa, kråkmanad, kråkmedan, mangel, snäxt, torrt, trytning, trång, tråt? Giv ex. på -lösa, löst '-brist' som senare sammansättningsled: brödlösa, brödlöst (fem.) matlösa, penglösa! Giv ex. på fraser med hithörande ord: han lever rakt på knappan 'han lever rentav i nöd', jag har inte trång till?

Adjektiv med betydelsen 'som lider brist': havlös (jag är havlös på allt som är 'jag lider brist på allt möjligt') trångad, falli (jag är falli för snus), mjölklös, snuslös, hötruten, penningtruten?

Finnas beteckningar för 'lida brist': noda (han nodde inte den tiden han var dräng 'han led ingen brist den tiden han var dräng') tränga om 'behöva, tarva', vara inunder?

Finnas ex. på djur eller naturföreteelser, som förebåda nöd: nödgök, nödkråka?

Beteckningar för 'brist', vilka avse mat- eller foderbrist under viss tid av året: olsmässkroken, vågnallet, vågnäxet, vårskalkan?

9. Beteckningar för 'vara utan': umbära, våna? Finns ordet sakna i målet? Giv ex. på dess användning (dativ)!

10. Finnas uttryck, som motsvara riksspråkets 'det är ont om (det är knappt)': det är så hallmångt om pengar, illt om styvra 'ont om pengar'. Finns något uttryck med den specialiserade bet. 'odrygt, snart förbrukat': det är alltid skrypt, det som går genom handen din, här är rakt slätt på gudslånet, det är stinnalt om äta, det är smått om slika karlar? Finnas uttryck som huset är ohyllt 'huset är illa försett med vad som behöves'?

11. Giv ex. på ord och uttryck, som särskilt beteckna brist eller knapphet på mat och dryck, såsom: han har varken äta eller supat, tugga glims 'ej ha något att äta', tugga snope 'ej ha något att leva av', snäxa 'knappa in på födan', spängta 'lida brist på föda', nu är maten trut 'nu är det slut på maten', nog är det hushåll efter hässjan (sagt om ett stort, fattigt hushåll)? suga på ramarna (dra in på svältremmen - gjorden).

Anm. Beteckningar för 'svälta', 'hunger' etc. återfinnas i frågel. "Kroppsliga livsyttningar etc." Jfr även frågelistan 19!

II. Bärgning (utkomst, uppehälle).

12. Finns i målet någon beteckning för 'ekonomisk ställning': vurlek, urnad, (han gifte sig och fick god urnad)? för 'utkomst (det, varav någon har sin bärgning)': matlass, syta, sytning, försytning, tågelskap? Giv ex. på hithörande bildliga uttryck: han är inte alldeles barbacka (barfotad, naken), man skall ställa sig bröd, innan man ställer sig kött 'man måste skaffa sig utkomst, innan man tänker på att gifta sig', brödkaka 'något, varav inkomst uppbäres', där fick han ett bra nappatag 'där fick han en god inkomst', det är ändå ett litet skav? Finnas tyder rörande den ekonomiska ställningen, t.ex. slanten i brudens sko?

Finns beteckning för 'ha som utkomst för tillfället (lita sig till för tillfället)': påhålla (han har inte något till att påhålla)? för 'föd-krok': födgång? för 'uppehälle för viss tid': vinterforda, årsföda? för 'uppehälle åt viss varelse': hästforda?

13. Beteckningar för 'ha sin bärgning (reda sig, försörja sig)': be-gå sig, bärgas (han bärgs vid litet), forda sig, frakta sig, hydda sig, hylla sig, lista sig fram, försyta sig, tyla sig? för 'nätt och jämnt dra sig fram (ha en torftig bärgning)': halka sig fram (halka vid), hanka sig fram, heckla, kafsa, kesa, klora, kneka sig igenom, krabba sig fram, kraf-sa sig fram, nästa sig fram, leva vid spåkt och lagom, stinna, teglä fram livet, äventyra sig fram? Jfr punkt 7!

14. Finnas uttryck av typen det hurvar av, det kräller å, det nävar av, det dinkar och går 'det går en dag i sänder'?

15. Beteckningar för 'förbättra sin ekonomiska ställning (komma upp sig)': kara sig fram, karpa upp sig, karta sig upp, kralla sig till? för 'person, som ivrigt arbetar sig upp': avlare, sopare?

16. Beteckningar för 'försörja': forda, häla (jag skall häla dig, så gott jag kan), omsörja, teglä (teglä fram kreaturen över vintern)? för 'försörja sig själv, slå sig fram på egen hand! frakta sig själv?

Anm. Fattigvård kommer att behandlas i särskild frågelista.

III. Rikedom.

17. Rik? Avser ordet endast pengar eller även annan egendom? Finnas mera ovanliga sammansättningar med detta ord, t.ex. skorik 'som har många par skor'? Förstärkningar av ordet rik, t.ex. full och rik, ljutrik, molrik, obottenrik, storrik, vällrik, rik, så det är våldsamt 'mycket rik'? Hur uttrycktes rik på? Andra beteckningar för 'rik, förmögen': behallen, kotad, megen, staber?

Rikna 'bliva rik'? Andra beteckningar för 'bliva rik'?

Rikedom? Giv ex. på uttryck med detta ord: det var inte så överdjupt med rikedomen, nu kommer du ut i rikedomen (säges till den, som kommer i dörren, just då gc.'vet sopas)! Andra beteckningar för 'rikedom (förmögenhet, egendom)': goda, gods, löst? Användes något av dessa ord särskilt i betydelsen 'lösegendom'? Finnas uttryck som medan han var i välmakten 'då han ännu var rik'?

18. Beteckningar för 'välbärgad': bärgen, bärglig, i gott stånd, för 'i ekonomiskt avseende stå sig bra': greja sig, russla gott?

19. Beteckningar för 'förmögen person': knas, knase, knös, penningstabbe?

20. Beteckningar för 'göra sig goda dagar': goda sig, viva? för 'person, som gör sig goda dagar': goddagsgris, goding, gottomsmänniska?

IV. Sparsamhet och snålhet.

21. Spara (böjn.)? Giv ex. på uttryck med detta ord: snål spar och fan tar, den arme spar och den grymme nöter, spänta och spara kan länge vara, men sus och dus gör tomma hus!

Andra beteckningar för 'spara (hushålla)': boskapa, donas, gnetta, hejda, hörpa, knoga, krå, nännas, nätta, porka, spänta, teгла? Giv ex. på fraser med de av dessa ord, som finnas i målet, och sök därigenom klargöra varje ords särskilda betydelse? donas med smöret 'hushålla med smöret', de hejda på smöret 'de begagna smör mycket sparsamt'!

22. Beteckningar för 'sparsam (hushållsaktig)': försiktig, gnetig, grån, hull, hållig, hållsam, hushållsam, härpesnärp, knogig, mån, napp, nypande, nyttan, nägg, nännel, nätt, snörp, sparig, sytsam, tavarlig, vartagen, veen? Redogör genom anförande av fraser närmare för hithörande ords betydelse särskilt för deras förhållande till begreppet 'snål' samt för, huruvida något förklenande ligger i orden eller ej. Giv ex. på uttryck, vari 'sparsam' och motsatsen nämns jämte varandra: hösompös och härpensnärp!

23. Beteckningar för 'sparsam man': hushållare, knoger, purker? för 'sparsam kvinna': purka?

24. Beteckningar för 'sparsamhet': hejd, härpasnärpa, nogahet, spardom, sparsmak, återhålle?

25. Snål? Vad avses med detta ord: 'sniken, (begärlig) efter (pengar)', 'överdrivet sparsam', 'stursk', 'genomträngande (om vind)'. Giv ex. på förstärkande sammansättningar med -snål: gnetande snål, gorrsnål, illsnål, skroppsnål! Giv ex. på andra sammansättningar med -snål: arbetsnål 'som fordrar mycket arbete av sina underhavande'! Kan ordet snål användas i uttryck som det tog snålt 'ytterst nära (om ett slag)?

26. Girig? Vad avses med detta ord: 'sniken efter pengar', 'överdrivet sparsam', 'flitig arbetsam', 'morgontidig'? Har ordet möjligen olika former för olika betydelser, t.ex. girig 'arbetsam': girig 'snål'? Giv ex. på mera ovanliga sammansättningar med -girig: myckelsgirig, sytningsgirig!

27. Andra beteckningar för 'snål, girig': arm, begärlig, gnetig, gni-daraktig, gnidisk, knien, havgalen, hållfast, karg, kretig, narglig, nar-sken, narstansam, nekvarsen, näm, nidsk, nitisk, njuggig, nog, nover, nugger, neglig, nödig, om sig, rabbig, sikvorden, slisken, små, smålig, småskin, sniken, snoen, tarvsen, tom, vaktig, väll, åben? Giv ex. på fraser, som närmare belysa hithörande ords betydelse: hon är så matnicksk 'hon är så snål på mat', han är gnetig 'han är småsnål'?

Ogin 'ohjälpsam: snål': finns detta ord i målet? Finns oginas 'vara ohjälpsam'?

28. Beteckningar för 'vara snål, visa snålhet': girigas, gnava, gnida, gnixta, hejda, liddra, minisera, narta, nidska, njugga nigla, nypa, nörpa, snärpa, skava?

Snålas? Finns detta ord i målet, och vad betyder det: 'vara snål, vara lysten efter'? Snikas, snika sig till, tarvsen, tarv. Tarvsenperson tarv-skåra?

Beteckningar för 'knissla, knappa in': kära, njugga, nägla, nättas för 'knappt, snålt': novert, növert, snävert?

29. Beteckningar för 'snålhet, snålt beteende': gnaveri, nänne, skaveri, snåld, snålfåla?

30. Beteckningar för 'snål människa': gnetpung, gnidsten, gniding, nölare, sik, snålbark, snålbit, snålgnet, snåling, stackarshatare, svultensida, tarvskåra? för 'snål man (girigbuk, smulgråt)': gniding, gnugger, gnuver, jåper, snåljåper, klåbuse, krubbitare, kråe, loppflåare, lusklyvare, mashund, mugger, nidsker, skaver, smulker, smulthund, snyrper, torrböling? för 'snål kvinna': knispa, nidskskorpa, noverskorpa, snyrpa, skinnsnärpa, snålelsa, snåljåpa, snåltarpa? Finnas beteckningar med mera specialiserad betydelse, t.ex. självätare 'snål husbonde, som ej unnar

tjänstefolket mat'? Talesätt och uttryck etc. rörande snåla människor: gnidaren tar överhand 'han blir allt snålare'; han är så snål, så han kryper på gneten, då han flår den; "Just så", sade Katt Per bet itu kaffebönan; gniden och gnarten, ät opp halvparten?

V. Slöseri och frikostighet.

31. Beteckningar för 'slösa (förslösa, plöttra bort)': drösa, drösla bort, flosa, flösa, glysa, göra ände på, hajska, haska, huttna, häsom-flösa, plunta, russja, ruta, skvittla, skvättra, sluddra, slundra, snöda, spilla. (styr det dativ?), vrasa, vävla, vända av, öda, utöda, ödelägga, ödsla, ösa och slösa?

Giv ex. på uttryck för att egendom minskas genom slöseri: pengarna mås hän 'pengarna förtäras småningom', hela farsarvet är vidgått 'hela farsarvet är förbrukat', nu har ödet rum 'på grund av slöseri håller det på att gå utför för dem' det går utur med rikedom, det går som dagg åt jord!

32. Beteckningar för 'slösaktig': frånhöv, flösig, haskig, obygg, ogrunn(sam), ohuld, slarvaktig, slommerlommelom, ödsam, frossasam, öd(sk)lig, ödläggsam, ödfjösigt, utödig, vraskatigt? Giv ex. på fraser med hithörande ord: han kan inte hantera några pengar, ohuld vid brännvinet 'som slösar med brännvin!'. Finnas hithörande ord eller uttryck med mera specialiserad betydelse: blåkallig och ohuld 'slösaktig genom dålig beräkning'?

33. Beteckningar för 'slösare': plunter, solkory, vras, vrasul, vras-karl, ödare, ödlägg, ösgös? för 'slösaktig kvinna': öda, ödesbalja, ödes-bytta, ödesbrocka, ödlada, ödglugga?

34. Beteckningar för 'slöseri': haska, ohag, ovåt, plösande, rut och strut, vras, vrassel, öde, öderi?

35. Beteckningar för 'leva överflödigt': grossa, skossa? för 'som lever överflödigt (över sina tillgångar)': oöm? för 'person som lever överflödigt (över sina tillgångar)': svängare?

36. Beteckningar för 'frikostig, givmild': godaktig, lättfärdig, rund, rundhänt, spenderlig, storchänt, traktorsam, vällig, äraktig, ärsam? Finnas hithörande ord med mera specialiserad betydelse: gästgiven 'gästfri', mat-mild 'frikostig på mat', rumís på maten 'alltför rundhänt med mat'?

Beteckningar för 'frikostighet': äraktighet? för 'vara frikostig': stiga på stjärten; spendera, taga på spenderbrackan, fägna, taga ur?

37. Beteckningar för 'undvara (vara villig eller i tillfälle att låna eller dela med sig)': umbära (kan du umbära en hässjkrake), tännas (jag tännas ingen mjölk åt dig 'jag kan inte undvara någon mjölk för din

räkning)', vonas, äläta, ånas, våna (vonas du låna mig något litet mjöl
'kan du låna mig litet mjöl'?, jag åntes det inte 'jag kunde inte und-
vara det') vara von (är du von yxan 'kan du utan olägenhet undvara yxan')?